

- 48 Сацыяльна-бытавыя песні. – С. 62.
49 Там жа. – С. 289.
50 Там жа. – С. 57.
51 Сацыяльна-бытавыя песні. – С. 58.
52 Украінська народна пісня. – С. 126-127.
53 Народна пісенність пдльвівської Звенигородщини. – С. 207.
54 Сацыяльна-бытавыя песні. – С. 261.
55 Там жа. – С. 20.
56 Там жа. – С. 266.
57 Украінська народна пісня. – С. 71.
58 Песні пра каханне. – С. 138.
59 Там жа.
60 Украінська народна пісня. – С. 127.

SUMMARY

Yanina Hrynevich

BELARUSIAN AND UKRAINIAN FOLK CORRELATION: FATE'S MOTIVE IN TRADITIONAL LIRIC SONGS

This article is devoted to the fate's image in belarusian and ukrainian traditional lyric songs. Belarusian and ukrainian images of fate have a lot in common. Fate is not an abstract concept, but it is represented as a living creature, plant, material object. This image enjoys broad interpretation, but more frequent songs talk about a hard fate. Fate is unchanging, but it can be complemented in critical moments of life such as wedding.

Ольга Брель,

старший науковий співробітник відділу "Музей Б.Хмельницького"
Національного історико-культурного заповідника "Чигирин"

РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ ЖИТЕЛІВ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА СКІФСЬКОГО ЧАСУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК)

Стаття присвячена результатам археологічних розкопок на території Мотронинського городища скіфського часу. Внаслідок багаторічних досліджень на території пам'ятки було розкопано центральний зольник –

місце відправлення громадських релігійних обрядів, фрагменти жертownika та інші культові предмети.

Ключові слова: Мотронинське городище, центральний зольник, жертovníк, культові предмети, археологічні знахідки.

На сьогоднішній день, в умовах становлення духовності українського народу, актуальним є питання про витоки його релігійної самобутності. Нашарування різноманітних релігійних поглядів створили систему вірувань, на яку сьогодні орієнтується більшість пересічних громадян.

Оскільки становлення православ'я відбувалося в умовах двовір'я, християнська традиція переплелася із звичаями, віруваннями та обрядами язичницької релігії. Тому таким важливим є вивчення питання про вірування наших найдавніших предків.

З'ясувати, у що вірили стародавні мешканці краю, допомагають археологічні розкопки.

У VII – V ст. до н.е. на території Чигиринщини (Черкаська область) існувало одне з найбільших городищ скіфського часу. Сьогодні городище називається Мотронинським, за назвою монастиря, що знаходиться на території пам'ятки. В період свого розквіту городище було важливим політичним, торговим, культурним та релігійним центром. Зважаючи на значимість пам'ятки, вона активно вивчалась археологами.

Проблема релігійності стародавніх мешканців Мотронинського городища висвітлювалась у монографії Світлани Сергіївни Бессонової та Сергія Анатолійовича Скорого “Мотронинське городище скіфського часу”, у статті С.С.Бессонової “Мотронинське городище”; характеристика культових предметів приводиться у звітах про проведені археологічні роботи на території пам'ятки.

Мета даного дослідження – узагальнити результати роботи археологічних експедицій щодо вивчення сакральних об'єктів Мотронинського городища та використання культових предметів стародавніми мешканцями краю.

Як уже згадувалося, городище здавна досліджувалося археологами. У 1890 році О.О. Бобринський провів ретельні розвідки на території пам'ятки та в її околицях¹. У червні 1899 року В.В.Хвойка разом з Б.М.Ханенком провели тут невеликі розкопки, а також дослідили декілька курганів поблизу поселення. До кінця 80-х років ХХ століття польові дослідження на Мотронинському городищі фактично обмежувались розвідками та збором підйомного матеріалу, інколи – доповнювались шурфуванням. Так, у 1938 р. городище обстежила І.В.Фабриціус. У 1950 р. на пам'ятці побували Є.Ф.Покровська і М.І.Вязьмітіна. В цьому ж році О.І.Тереножкін провів на городищі дослідження методом шурфування. У 1970 році О.І.Тереножкін разом з В.А.Іллінською на різних ділянках території поселення заклали 42 шурфи. У 1985 р. співробітники Черкаського обласного краєзнавчого музею В.П.Григор'єв і Г.П.Ребедаїло провели шурфування на території пам'ятки². У 1988 – 1996 роках стаціонарні розкопки городища здійснювала експедиція “Холодний Яр” від Інституту археології НАН України під керівництвом С.С.Бессонової³. А в 2000 – 2003 роках на території пам'ятки працювала Українсько-Польська експедиція

“Мельники – Холодний Яр” від Інституту археології НАН України та Інституту археології Ягеллонського університету (Краків, Польща), за участю Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”. Очолювали експедицію С.А.Скорий та Я.Хохоровський⁴. Розвідки та розкопки, що проводились на території Мотронинського городища, дали цікавий археологічний матеріал.

Один з найважливіших об'єктів на Мотронинському городищі – центральний зольник. Цей великий, знівельований часом і оранкою, пагорб діаметром близько 30 м був у центрі внутрішнього укріплення, на найвищій ділянці городища. Саме такі місця обирали для відправлення громадських культів. Під пагорбом виявлено комплекс об'єктів, який дає підстави припускати, що це була священна ділянка всіх мешканців городища або найдавнішої територіальної громади. До комплексу належить “котлован” площею 28 кв. м з довготривалими скидами – рештками ритуальних трапез і офірувань, вогнищ, поховань черепів жертвних тварин тощо. До “котловану” прилягало приміщення з кількома дуже випаленими вогнищами або жертвниками – очевидно, для приготування ритуальних трапез чи спалення жертвопринесень. Поряд з цим приміщенням були загороди, можливо, для утримання для жертвних тварин, і приміщення на припаси, де знайдено багато уламків амфор. До комплексу входили також великі господарські ями, більшість яких була заповнена “кухонними рештками”. У трьох ямах, крім того, відкрито: людське жертвопринесення, горщик-курильницю, вкопану у дно ями, три заячі кістяки у ямі з прямокутним глиняним вівтарем у куті. На думку С.С.Бессонової та С.А.Скорого, утворення зольника почалося із заповнення котловану, а потім попіл та інші відходи, що утворилися під час функціонування комплексу священної ділянки, заповнили всі ями й перекрили значну частину святилища⁵.

Оскільки виникнення зольників пов'язане з особливим ставленням до попелу з вогнищ, то вони були в кожній “садибі”. Інколи зольник містився лише біля одного, головного господарства в межах “садиби”, що підкреслювало чільне становище її господаря. На території Мотронинського городища – у тій частині, що розорюється, ще років з десять тому було видно близько 20 зольних плям – від зольних пагорбів або невеликих підвищень над покинутими житлами та великими ямами. Тепер, за кількома винятками, вони вже не простежуються⁶.

На центральному зольнику відбувалися моління. Колективні ритуальні трапези, в яких брали участь, мабуть, старійшини родів, супроводжувалися жертвопринесеннями, здійснюваними просто неба або в спеціальному приміщенні. Можливо, саме в такому приміщенні чи біля нього знаходився орнаментований глиняний жертвник, що його відкрив В.В.Хвойка у 1899 році неподалік від центрального зольника. Це була споруда у вигляді стовпа 90 см у діаметрі й 70 см заввишки. Верхня його частина – кругла випалена площинка із заглибленням у центрі та вісьмома концентричними заглибленнями навколо нього. У ґрунті біля жертвника було багато зітлілих органічних решток, серед них кістки коня і кабана, а також попіл і вуглинка. Поодинокі уламки таких жертвників не раз траплялися під час розкопок городища, в основному у заповненні ям і жител⁷. Під час археологічної експедиції “Холодний Яр” у 1989р. в одній із ям було виявлено велику кількість фрагментів глиняного жертвника. Ймовірно, він являв собою невисоке підвищення у вигляді стов-

па круглої форми, діаметром приблизно 1,2 – 1,25 м. Жолобком на поверхні жертovníка були позначені 5 концентричних кіл. Шосте, центральне коло діаметром 63 см, ймовірно, не було замкнутим, один його край був заовалений і від нього відходив позначений тонким валиком завиток до центра жертovníка. Центральна частина жертovníка була заглиблена на 1,5 – 2 см. Поверхня нерівномірно обпалена, більше – в центрі. По краях колір її майже чорний, ближче до центру – зеленкуватий, а в центрі – білий. Датується ця знахідка VI ст. до н.е. Жертovníк, певно, стояв у якомусь наземному (не заглибленому у ґрунт) приміщенні й після руйнації був спеціально “похований” у ямі⁸.

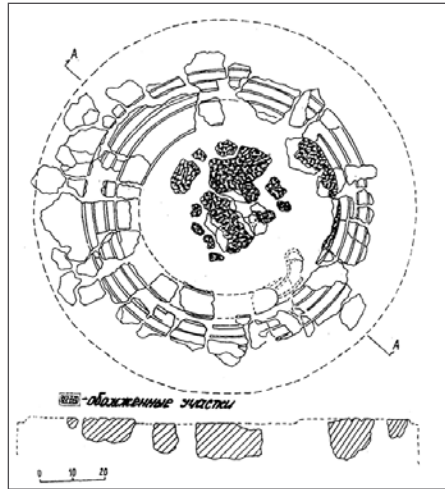

Рис. 1. Глиняний жертovníк (реконструкція М.Ричкова).

Графічну реконструкцію знайденого вівтаря в польових умовах виконав М.О.Ричков. На жаль, збереглися не всі фрагменти, зокрема, центральна частина ніде не стикується з периферійною, також не зовсім з'ясовані зовнішні контури жертovníка⁹ (Рис. 1).

Жертovníки цього типу можна вважати елементом тогочасної протомиської культури, адже вони трапляються лише на великих городищах. Їх можна розглядати як дальший розвиток круглих жертovníків, орнаментованих концентричними колами і спіральними орнаментами, витиснутими на глиняній обмазці долівки святилища. Святилище VII ст. до н.е. зі схожим жертovníком відкрито у 1958 році на поселенні Тарасова Гора біля с.Жаботин¹⁰.

У культурному відношенні такі жертovníки належали до кола культових споруд Східного Середземномор'я й похідних від нього жертovníків Балкано-Наддунайщини початку доби заліза. В українському Лісостепу вони з'явилися разом з вихідцями із згаданих регіонів (так зване населення культур фракійського гальштату). Скіфська навала перервала культурні зв'язки з цими регіонами, але спорудження жертovníків з коловим концентричним орнаментом утрадиційнилося. Щоправда, стовпоподібні жертovníки VI ст. до н.е. дещо подібні і до античних вівтарів, тому деякі вчені вважають їх виявами саме античної, грецької культури на лісостепових городищах¹¹.

В колекції археологічних знахідок з городища можна виділити культову кераміку, за результатами вивчення якої теж можна судити про вірування стародавніх жителів.

Найбільшу групу культових предметів складають глиняні вироби у формі “хлібців” (Рис. 2). Безсумнівно, можна говорити про зв'язок цих “хлібців” з обрядами жертвоприношення, зокрема, тих, що здійснювалися біля вогнищ. “Хлібці” часто траплялись у заповненнях ям і землянок разом з попе-

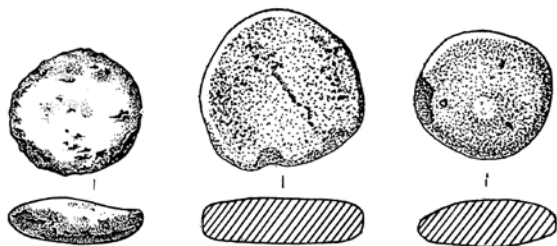

Рис. 2. Глиняні “хлібці”.

близно 30 “хлібців”, розбитих при здійсненні обрядів і скинутих у невелику яму, що знаходилась неподалік від вогнища і напільного жертovníка. По кілька “хлібців” були виявлені у похованнях¹².

Розміри і форма “хлібців” різноманітні. Частина з них – великі пласкі, іноді ледь ввігнуті, з потрісканими краями, вироби. Інколи на поверхні “хлібців” помітні відбитки зернівок злаків або стеблинок соломи, на одному – відбиток прутика, на кількох – борозенки від загладжування пальцями. Представляє інтерес знахідка орнаментованого “хлібця”, знайденого неподалік центрального зольника. З обох боків виробу по центру нанесено невеликі круглі заглиблення. Одне зроблене на вологій глині, інше просвердлене в уже готовому виробі. Вся поверхня “хлібця” з обох боків вкрита дрібними наколками, нанесеними по вологій глині. Інколи траплялись фрагменти “хлібців” із світлою поверхнею, нерідко – зі слідами сильного випалу¹³.

Глиняні “хлібці” добре представлені в культових комплексах білогородівської культури, а також в комплексах тісно пов’язаних з ними у культурно-мудношенні сабатинівської і Ноа. Для пам’яток пізнього передскіфського періоду (другий період чорноліської культури, жаботинський етап) Правобережного Лісостепу глиняні “хлібці” не характерні. Можливо, це пов’язане з певними змінами в культовій (обрядовій) сфері. На поселеннях лісостепової зони скіфського часу глиняні “хлібці” відносяться до звичайних знахідок, починаючи з кінця VII ст. до н.е., причому не лише в ареалі пам’яток правобережно-ворсклинського типу. Вони зрідка зустрічаються також в Ольвії і на інших поселеннях Нижнього Побужжя. Найбільш характерні ці знахідки для комплексів другої половини VI ст. до н.е.¹⁴

До культових предметів інколи відносять кружечки, виготовлені зі стінок посудин. В основному вони округлої форми (іноді – у вигляді правильного круга), нерідко також овальної, підпрямокутної або трикутної, трапецієподібної з заокругленими кутами. Часто вони виготовлені зі стінок ліпних посудин, рідше зі стінок амфор і дуже рідко – гончарних тонкостінних посудин. Кружечки могли мати різне призначення. Серед можливих сфер використання – культова. Вони могли застосовуватися з магічною метою, наприклад, для ворожіння. На користь цього припущення свідчить їх подібність до кістяних пластин, а також знахідки аналогічних виробів у Ольвії і на поселеннях навколо Ольвії і Березані. Так, кружечки зі стінок амфор і чорнолакових посудин, знайдені у приміщеннях стародавнього (кінець VI – перша половина V ст. до н.е.) святилища Ольвії. На Бейкушському поселенні виявлено 73 кружечки, при чому на більшості з них було графіті, що уможливило вважати

лом, а також у зольних насипах. Так, на території центрального зольника було виявлено 24 цілих “хлібці” і 11 фрагментів, у невеликому зольнику неподалік центрального – 9 екземплярів. На цьому ж розкопі знайдені уламки при-

їх вотивами, пов'язаними з культом Ахілла. Деякі спостереження вчених, зроблені при розкопках Мотронинського городища, дають змогу приєднатися до цього припущення. Примітно, що найбільше кружечків було знайдено на центральному зольнику, на території якого здійснювалися культові обряди¹⁵.

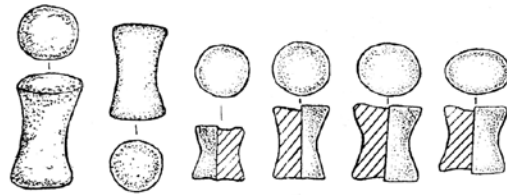

Рис. 3. Глиняні “котушки”.

На території Мотронинського городища було виявлено вироби у формі котушок (Рис. 3) – 11 цілих екземплярів і два фрагменти. Це досить рідкісна знахідка. Їх застосування до кінця не визначене. Ймовірно, “котушки” не були знаряддями праці, в будь-якому випадку, лише деякі з них можна було використовувати подібно до сучасних котушок. У кращому випадку вони могли слугувати для змотування ниток у клубки. Вчені не заперечують культове використання цих виробів. Не виключено, що вони могли бути примітивними статуетками – символами божеств. Примітно, що “котушки” на інших пам'ятках постійно траплялись на зольниках, в комплексі з глиняними “хлібцями”, “гудзиками”, мініатюрними посудинками, статуетками, причому в основному це об'єкти кінця VII – початку VI ст. до н.е. і лише зрідка – V – IV ст. до н.е. На Мотронинському городищі 4 з 11 “котушок” теж були знайдені на території центрального зольника. Ще одна “котушка” була знайдена поблизу житла, яке було святилищем великої “садиби”¹⁶.

До предметів, які могли мати культове призначення, відносяться мініатюрні посудинки та зооморфна статуетка (Рис. 4), виявлені під час експедиції 1989 – 1996 років¹⁷, а також знахідки експедиції 2000 – 2003 рр.: фрагментована статуетка бика та дві мініатюрні конічні “фішки”¹⁸. Зооморфні статуетки з Мотронинського городища за способом виготовлення близькі до західносибірської пластики. Часто такі знахідки траплялися у ямах поблизу святилищ. Традиція виготовлення європейських глиняних фігурок трактується вченими як прояв землеробських культів родючості¹⁹. Унікальною є і мініатюрна лячка (знахідка 2002 року), кінець ручки якої закінчується зображенням стилізованої голівки тварини. Одна сторона ззовні заокочена. Такі мініатюрні лячки могли використовуватися для розливання малої кількості металів²⁰. Але не виключено, що вони могли застосовуватися і в культових обрядах.

Судячи зі знахідок, у ритуальній обрядовості стародавні жителі Мотронинського городища використовували і предмети, виготовлені із кістки та рогу. Це кістяна ложечка з маленькою ручкою, різноманітні “фішки”, вкриті орнаментом, оброблені та орнаментовані астрагали овечок та биків. кістяні пластинки, іноді орнаментовані, іноді з просвердленим отвором, для носіння на шнурку²¹.

Рис. 4. Зооморфна статуетка.

Таким чином, за результатами архео-

логічних розкопок, що проводились на городищі, вчені вважають територію центрального зольника священною ділянкою, тобто місцем, де відправлялися суспільні культу. Цю теорію підтверджує відсутність тут характерних для городища житлово-господарчих комплексів і виражених слідів виробничої діяльності при досить наявних проявах діяльності ритуальної (“котлован” з довгочасовими скидами залишків жертвоприношень і ритуальних трапез, жертвоприношення людини і тварин, знахідки предметів культового призначення). Відповідає такому визначенню і місцезнаходження об’єкта – на найвищій точці місцевості в межах городища, майже в центрі східної частини внутрішнього укріплення, а також його особливе розміщення в структурі забудови ділянки²².

Обряди, які здійснювались стародавніми мешканцями Мотронинського городища, можна характеризувати як солярно-хтонічні, тобто тісно пов’язані як з культом родючості, так і з поклонінням мертвим. Їх головний зміст – моління про достаток всіх видів (полів, тварин, людей), а також про захист. Розкиданість зольників, а також жертвників по території городища може свідчити про розподілення культової діяльності, що не виключає наявність спільної для всього поселення або якоїсь його частини священної ділянки. В обрядах тут могли брати участь старійшини “аристократичних сімей”, а самі обряди зводились до колективних ритуальних трапез, що супроводжувались жертвоприношеннями. Обряди могли проводитись як під відкритим небом, так і в приміщенні. Територія центрального зольника могла бути також священною ділянкою великої стародавньої територіальної общини, якщо виходити із розуміння городища як сукупності пошарово стратифікованих територіальних общин²³.

- 1 Бессонова С.С., Скорый С.А. Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988 – 1996 гг.) / Бессонова С.С., Скорый С.А. – Киев –Краков, 2001. – 156 с. – С. 3.
- 2 Там само. – С. 4.
- 3 Там само. – С. 5.
- 4 Скорый С.А., Хохоровски Я. Аристократический курган Скифская Могила вблизи Мотронинского городища (Украинская Правобережная Лесостепь) / Скорый С.А., Хохоровски Я. // Stratum plus. Культурная антропология и археология. Скифские интерпретации. – Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест. – 2009. – № 3 (2005 – 2009). – С. 234 – 276. – С. 234.
- 5 Бессонова С. Мотронинське городище / Бессонова С. // Пам’ятки України: історія та культура. Науковий часопис. – 2002. – № 2. – С. 22 – 32.
- 6 Там само. – С. 30.
- 7 Там само. – С. 30.
- 8 Бессонова С.С., Скорый С.А. Мотронинское городище скифской эпохи... – С. 8.
- 9 Там само.
- 10 Бессонова С. Мотронинское городище... – С. 30.
- 11 Там само.
- 12 Бессонова С.С., Скорый С.А. Мотронинское городище скифской эпохи... – С. 85.
- 13 Там само.

- 14 Там само.
 15 Там само. – С. 84.
 16 Там само. – С. 86.
 17 Там само. – С. 121.
 18 Отчёт Украинско-Польской экспедиции об археологических раскопках на Мотронинском городище и курганном могильнике скифской эпохи в 2002 году / Скорый С., Хохоровски Я., Бессонова С. // Науковий архів НІКЗ "Чигирин". – 103с. – С.54.
 19 Чемякина М.А. Мелкая глиняная пластика переходного времени от бронзы к железу лесостепной зоны Евразии / Чемякина М.А. // Від Кіммерії до Сарматії. 60 років Відділу скіфо-сарматської археології ІА НАНУ (Матеріали Міжнародної наукової конференції). – К.: КОРВІН ПРЕСС, 2004. – 116 с. – С. 96.
 20 Отчёт Украинско-Польской экспедиции... – С. 54.
 21 Бессонова С.С., Скорый С.А. Мотронинское городище скифской эпохи... – С. 107.
 22 Там само. – С. 29.
 23 Там само.

SUMMARY

Olga Brel

RELIGION TRADITION OF DWELLERS OF MOTRONINSKOE FORT OF SCYTHIAN TIME (BY MATERIAL OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS)

The article is devoted to the results of archaeological excavations on territory of Motroninskoe Fort of Scythian time. As a result of many years researches on territory of memorial was uncovered the Central ash-area – place of sending of public religious ceremonies, fragments of altar and other objects of cult.

Key words: culture, objects, archaeologist, finds.

Сергій Гаврилюк,

студент, Донецкий национальный университет

**МИФОЛОГИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИЕ
 ВОЗЗРЕНИЯ ГРЕКОВ О СМЕРТИ
 И ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД**

У статті аналізується вплив міфологічно-філософських уявлень греків про потойбічне існування, які протягом VI–V ст. до н.е. зазнали суттєвих змін. Автор дійшов висновків, що при зміні уявлень про смерть зберігалася традиційна поховальна обрядовість. Розглядається декілька можливих причин цього явища.

Ключові слова: потойбічне існування, релігійно-філософські уявлення, Боспор.